

In de schaduw van de IJzertoren: de canonisering van het verleden

KOEN AERTS

Een Vlaams verleden voor een Vlaamse toekomst

Elke beweging die zichzelf serieus wil nemen, probeert een gemeenschappelijk verleden te creëren als basis voor bewustwording en legitimering van het eigen streven. Het is een kwestie van zelfdefiniëring en projectie, als opdracht voor later: het heden krijgt alleen toekomst vanuit het verleden. Met vlakgom, schaar en lijm ontstaan er evenzoveel historische collages als bewegingen. Alle politiek-ideologische strekkingen en stromingen creëren een eigen canon: een historisch plakboek van woord en beeld dat gestalte krijgt tijdens herdenkingen, bij monumenten en in geschriften. De Vlaamse beweging en haar omgang met het verleden vormt hier geen uitzondering op, integendeel. Zij probeert haar bestaansreden en actuele eisen vanuit het verleden te rechtvaardigen. In de schaduw van de IJzertoren voert de Vlaamse beweging, en het Vlaams-nationalisme in het bijzonder, jarenlang een historische strijd voor meer Vlaanderen. Die merkwaardige groei van een Vlaams verleden voor een Vlaamse toekomst is de inzet van deze bijdrage. De analyse schetst hoe die greep op de geschiedenis in het proces van natievorming zowel verbindt, verdeelt als verblindt. Het ultieme eindpunt is daarbij de canon van overheidswege, het einde van de Vlaamse geschiedenis gepresenteerd als synthese voor de toekomst.

Vlaamse natievorming en geschiedenisonderwijs: een Belgische traditie

‘De liefde voor zijn land is niemand aangeboren, maar op school zingen wij uit volle borst over volk, vaderland, vorstenhuis en kolonies. Voor wij tien jaar hoog zijn, danken wij

de Toevallige Voorzienigheid die ons precies op deze welige plek (met alstublieft weiden als wiegende zeeën) ter wereld liet komen. Nationalisme is konijnenvoer, wij worden vetgefokt met overtuigingen die van ons zwaarlijvige denkers maken, onze geest zit volgepompt met slogans, hét verbandmiddel voor wankelmoedige naturen. Men leert ons in de geschiedenisles wantrouwig te staan tegenover soortgenoten die buiten onze grenzen geboren zijn. Dat alle mensen dezelfde gevoelens hebben, slaat men op school gemakshalve over.’ Aan het woord is Johan Anthierens in zijn roemruchte Knack-rubriek *Ooggetuige*¹⁹. Het is het pompeuze slotakkoord van een column over de navrante wijze waarop Belgen vreemdelingen – die toen nog gastarbeiders heetten – welkom heetten. Hij schrijft dit op 20 december 1978, in een periode waarin de Belgische boedelscheiding door de zweeps slag van het Vlaams-nationalisme vaste vorm krijgt. Drie dagen eerder neemt het Vlaams Blok voor het eerst deel aan de parlementsverkiezingen. Deze lijst verenigt twee radicale strekkingen van de Volksunie die zich uit de assen van het gesneuvelde Egmontpact hadden afgekeerd van hun moederpartij. Bij de vergeefse onderhandeling van die staats hervorming had de Volksunie volgens hen de Vlaamse zaak verraden. Het kartel van het Vlaams Blok zal fuseren tot een nieuwbakken partij die in concurrentie met de Volksunie de strijd voor Vlaamse autonomie koppelt aan een virulent antivreemdelingdiscours.

Ondanks die Vlaams-nationalistische broedertwist bracht de geest van het mislukte Egmontpact hun gemeenschappelijke horizon van een Vlaamse natiedroom wel dichterbij. In de daaropvolgende jaren krijgt Vlaanderen als gewest en gemeenschap een eigen regering en verschillende decretale bevoegdheden. *‘Na jarenlange inspanningen, heeft Vlaanderen nu de volledige bevoegdheid over het hele onderwijs in eigen handen, waardoor een vooruitziend beleid op middellange en lange termijn mogelijk wordt,’* zo omarmt de Vlaamse regeringsverklaring van de Vlaamse executieve op 14 februari 1989 even hoopvol als ambitieus het nieuwe beleidsdomein.²⁰ Sinds 1968 was het ministerie van Nationale Opvoeding al in handen van zowel een Nederlandstalige als een Franstalige minister, maar deze institutionele ontwikkeling is de kers op de taart. Het Vlaamse pedagogische programma kan zich nu volledig autonoom richten op de *‘totale persoonlijke vorming en op het aanreiken van een voldoende uitgebreide basiskennis om soepel te kunnen inspelen op de socio-economische en culturele veranderingen’*. ‘Gelijkheidskansenbeid’ en ‘democratisering’ zijn daarbij sleutelwoorden, voor kansarmen, voor meisjes, maar ook ten behoeve van een positieve integratie *‘van de migranten aan de Vlaamse samenleving’*. Kwaliteit

moet daarbij de norm zijn, maar de inhoud van de lessen blijft onbesproken. Sommige politici liggen niettemin op vinkenslag.

In juni 1988 dient Karel Dillen, voorzitter van het Vlaams Blok, samen met de christendemocraat Herman Suykerbuyk al een voorstel tot decreet in voor de invoering van een vak Geschiedenis van de Nederlanden, want – zo luidt het in de toelichting – *‘In een tijd van steeds verder woekerende oppervlakkigheid waarbij ook de nationale identiteit der volkeren dreigt teloor te gaan, is de kennis van het eigen verleden meer dan ooit een voorwaarde, een noodzakelijkheid en tevens een waarborg om bewuster de toekomst tegemoet te treden en gestalte te geven.’*²¹ In maart 1989 dient de VU’er Rik Vandekerckhove een voorstel tot decreet in voor de invoering van een heuse leerstoel Geschiedenis van de Vlaamse Beweging aan de Vlaamse universiteiten, want het is *‘de hoogste tijd dat wij de eigen identiteit terug leren ontdekken en waarden’*²². Een maand later komt zijn partijgenoot Jaak Gabriëls nog straffer uit de hoek met een voorstel tot invoering van een verplicht lessenspakket Vlaamse Beweging in het secundair onderwijs, om de jongeren kennis te laten maken met *‘de maatschappijvisie die het volkseigene onderstreept’*²³. De socialist Roger Van Steenkiste maakt zich het jaar daarop in een vraag aan de minister van Onderwijs dan weer druk dat de leerboeken nauwelijks aandacht hebben voor de geschiedenis van het verzet: *‘Gezien de toename van het racisme en de groei van bepaalde neo-fascistische organisaties menen wij dat vooral de jongere generaties hierover moeten worden voorgelicht en beschermd.’*²⁴ Vanuit hetzelfde opzet dient zijn partijgenoot Alfons Laridon in september 1990 vervolgens een voorstel van decreet in ter invoering van een verplicht pakket in de lessen geschiedenis en maatschappelijke vorming met het accent *‘op het civisme en de morele waarden zoals vaderlandsliefde, vrijheidsgedachte, democratische beginselen en vrede’*²⁵. Het zijn slechts enkele voorbeelden van de vele vergeefse politieke pogingen tot inhoudelijke beïnvloeding van het onderwijs. Ze verschillen weliswaar van toon, afbakening en thema, maar twee zaken komen telkens terug: iedereen heeft de beste bedoelingen met de jongeren en vindt in geschiedenis het vak bij uitstek voor hun maatschappelijke vorming. Geen fysica, chemie, lichamelijke opvoeding, talen, wiskunde, aardrijkskunde of biologie, maar de studie van het verleden moet jongeren kneden tot de zelfbewuste volwassenen in het Vlaanderen van morgen.

Het is niet uitzonderlijk dat politiek-ideologische stromingen en strekkingen nieuwe generaties naar hun eigen programma hopen klaar te stomen. Toch slagen ze er niet in met de voorstellen tot decreet in de jaren tachtig het Vlaamse geschiedenisonderwijs te hertekenen. Na de

bevoegdheidsoverdracht ligt het werk in handen van een weerbare commissie van experts en vertegenwoordigers van de onderwijsnetten, die bij het opstellen van de eindtermen vooral inzet op de ontwikkeling van kritische vaardigheden en nauwelijks inhoudelijk stuurt. In dat laatste wijkt Vlaanderen niet veel af van de liberale Belgische staat, die zeker in vergelijking met andere landen nooit evenveel werk heeft gemaakt van een nationaliserend programma. Niet dat België als referentiekader in het onderwijscurriculum afwezig was, maar de uitval van Johan Anthierens in 1978 moet vooral gelezen worden als een hyperallergische reactie van een scherpe ooggetuige eerste klas.

De zenuwpijnen van het verleden: oorlog om en in de jaren veertig

Als kind groeit Johan Anthierens op in een uitgesproken nationalistisch gezin, geen Belgisch-nationalistisch, maar wel Vlaams-nationalistisch, bovendien van het rechtse, collaborerende slag: *‘Na de oorlog deelde ik, als jongetje van acht, in een spiegelbeeld-voorstelling van de geschiedenis. Wij, voorbeeldige burgers, goede Vlamingen en christenen, leverde men uit aan het gespuug van de straat. Wij werden tot de bedelstaf gebracht omdat wij idealisten waren, die ons leven veil hadden voor de verdediging van het Avondland tegen de Mongools ogende bolsjewiek. Ik heb na de bevrijding thuis vele ogenblikken van spijt en verbittering meegemaakt. Ik kan mij geen wóórd oprechte zelfkritiek herinneren.’*²⁶ Hij krijgt die identiteit met de paplepel mee, radicaliseert nog even in zijn puberjaren, maar schudt het militantisme als zelfbewuste jongvolwassene met een vingerknip van zich af. Daarom laat hij Vlaanderen nog niet vallen. Als radiojournalist zet hij de Vlaamse kleinkunst mee op de kaart, al schrijvend ontpopt hij zich als een ambassadeur van de Nederlandse cultuurtaal en satirisch commentator van de politiek-communautaire ruimte. Hij voelt zich thuis in Vlaanderen, maar relativeert: *‘Ik ben Vlaming geboren en vind dat prima, zoals ik man geboren ben en daar genoeg aan beleef. Twee toevalligheden waar ik vrede mee neem en geen aanleiding in zie om andere mannen en Vlamingen op te zoeken en samen te zingen dat wij wij zijn.’*²⁷ Het Vlaamse erfgoed en de cultuurproductie zijn hem erg genegen. Zo bekent hij zich in 1965 als fan van het populaire jeugdfeuilleton *Johan en de Alverman*. De serie brengt een mengeling van geschiedenis en fantasie, opgenomen in het luisterrijke openluchtmuseum Bokrijk. Johan Anthierens houdt van geromantiseerde fictie, maar huivert als die als waarheid wordt gepresenteerd.

Als prikkelgevoelige ervaringsdeskundige trekt hij daarom van leer tegen al te Vlaams-nationalistische verdraaiingen van het verleden.

Vooraf in de jaren negentig houdt hij in zijn eigen barokke stijl een beeldenstorm tegen de symbolen en monumenten die het verbrande oorlogsverleden volgens hem kritiekloos verbeelden als iconen van de Vlaamse strijd.²⁸ Hij richt zijn pijlen zo in het bijzonder op de IJzertoren, die de Vlaamse overheid sinds 1986 als *Memoriaal voor de Vlaamse ontvoogding* erkent. Het katholieke kruis – *Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Kristus* – en het nationalistische gedweep zijn voor hem een slag in het gezicht. Het is haast een persoonlijke afrekening met zijn eigen verleden. ‘Op dezen piëteitsvollen gedenkdag van onze doode Vlaamsche helden,’ zo kondigen de ouders Anthierens de geboorte van Johan aan op 22 augustus 1937, de dag van de achttiende IJzerbedevaart.²⁹ Deze jaarlijkse hulde van de gesneuvelde Vlaamse soldaten van 1914-1918 staat op dat moment in het teken van amnestie voor de collaborateurs van de Eerste – en toen nog enige – Wereldoorlog. Het is een orgelpunt voor de Vlaamse beweging, die in Diksmuide verzamelen blaast. Een Duitse delegatie legt er een bloemenkrans met hakenkruis en het rechts-radical Vlaams Nationaal Verbond voert er de boventoon, tot onvrede van de toenmalig vrijdenkende en linkse flaminganten.³⁰ Het socialistisch dagblad *Vooruit* laakt ‘dat sjollen met de Vlaamse doden, waarvan zonder enige twijfel de overgrote meerderheid werkljongs waren’³¹. De ruk naar rechts zet zich door en leidt een groot deel van de Vlaamse beweging en het Vlaams-nationalisme, inclusief het gezin Anthierens, enkele jaren later het vaarwater van de collaboratie in. Na de Tweede Wereldoorlog is er bij de ouders van Anthierens noch op de IJzerbedevaarten sprake van een kritisch zelfonderzoek. Meer nog, gestrafte en vervolgte collaborateurs als August Borms, Cyriel Verschaeve en Irma Laplasse krijgen op de IJzerweide lange tijd een sterrenstatus als slachtoffers van de Belgische staat. Opnieuw weerklinkt de roep voor amnestie in Diksmuide, gestuwd door een vergoeljkende versie van het zwarte verleden.

Johan Anthierens gaat met aangescherpte pen volop in het verweer, maar zijn inspanningen ten spijt maakt hij de catharsis niet mee. Hij overlijdt op 20 maart 2000, amper een halfjaar voor de historicus Frans-Jos Verdoodt, zoon van een ter dood veroordeelde collaborateur, aan de IJzertoren het zogenaamd *Historisch Pardon* uitsprekt voor de collaboratie van een groot deel van de Vlaamse beweging.³² Het bezegelt de *split brain* van de Vlaamse beweging en het partijpolitieke Vlaams-nationalisme in het bijzonder. Op dat moment bereiken de gebruikelijke fractietwisten tussen gematigden en radicalen een

nieuw hoogtepunt. Toenmalig Volksunievoorzitter Geert Bourgeois heeft het over ‘een historische horde’, want ‘de foutherkenning maakt een einde aan de last die huidige en toekomstige generaties van familieleden en repressieslachtoffers nog met zich meedragen’³³. Tegenover de felicitaties van de Volksunie staat niettemin het protest van het Vlaams Blok. Frank Vanhecke, de voorzitter van dienst, heeft het over een ‘historisch dieptepunt’³⁴. Met boegeroep en gejoel maakt extreemrechts op de bedevaart duidelijk dat het geen duimbreed wijkt van het grote gelijk. De schuldherkenning en het sluipende ongenoegen over het verdraagzaamheidsdiscours van het organiserend IJzerbedevaartcomité doet de radicalen na een eerste pilootversie in 1995 vanaf 2003 verhuizen naar de jaarlijkse IJzerwake in Steenstrate aan het monument van de gebroeders Van Raemdonck. Volgens de flamingantische fantasieversie sneuvelen zij in elkaars armen aan het IJzerfront, terwijl een van de broers in werkelijkheid naast een gesneuvelde Waalse soldaat gevonden werd. Kortom, het is de ideale pleisterplaats voor een doctrinaire-imaginaire visie op het Vlaamse verleden en heden.

Het voltooid verleden van Vlaanderen: een canon voor het heden

Aan de start van het nieuwe millennium heeft die strijd veel weg van een hopeloos achterhoedegevecht. Na enkele nieuwe staatshervormingen en dus een volwassener Vlaanderen lijkt de rol van het partijpolitieke Vlaams-nationalisme voorgoed uitgespeeld. De Volksunie spat in 2001 uiteen en het Vlaams Blok blijft na een veroordeling voor racisme in 2004 ook als Vlaams Belang achter de dranghekken van het cordon sanitaire. Twintig jaar later ontvouwt zich niettemin een spiegelbeeld. Het Vlaams-nationalisme is terug van nooit weggeweest, niet enkel sterker dan ooit voorheen, maar ook – en opvallend – opnieuw met een bijzondere focus op het verleden. Niet zozeer op de jaren veertig, maar wel op de geschiedenis in het algemeen. Met de estafettestok van de Volksunie in handen hanteert de Nieuw-Vlaamse Alliantie als winnaar van de Vlaamse verkiezingen in het Vlaamse regeerakkoord van oktober 2019 het verleden expliciet als beleidsinstrument: ‘Een gedeelde samenleving is maar mogelijk als onze jonge generaties beseffen vanwaar we komen. Het is essentieel dat we de Vlaamse identiteit complexloos kunnen beleven, onder meer via gedeelde symbolen. Tegen die achtergrond vragen we aan een groep onafhankelijke experts om op wetenschappelijke basis een Canon van Vlaanderen op te stellen.’³⁵ Die

lijst met personen, gebeurtenissen en cultureel erfgoed moet in de eerste plaats gebruikt worden in het onderwijs en in aangepaste vorm ook voor de inburgering van nieuwkomers. Het is een doorslagje van het aloude recept: de jeugd vormen met geschiedenis. Voor een regeerakkoord dat het Vlaming-zijn herhaaldelijk promoot als ‘*zelfbewust*’, ‘*complexloos*’ en ‘*zonder schroom*’ spreekt er opvallend weinig vertrouwen uit, zowel in de identitaire standvastigheid van de samenleving als in de staat van het geschiedenisonderwijs. Mocht Johan Anthierens gelovig gestorven zijn, hij zou wellicht vloekend uit de hemel neerdalen bij zoveel nationalistisch gedruis over het verleden. Zijn openingscitaat uit 1978 leest plots als een profetische persiflage, niet het minst in toets met de onderhandelingsnota van N-VA die als basis van de regeringsvorming de befaamde verzen over ‘*weiden als wiegende zeeën*’ opneemt³⁶. Het is de voor Johan Anthierens herkenbare heimatlyriek van Willem Gijssels, waar hij in zijn column van 1978 – in tempore non suspecto – nog schamper naar verwijst.

Toch gaat ook zonder Johan Anthierens de lancering van het canonidee niet onopgemerkt voorbij. Historici, politici en commentatoren allerlei gooien zich meteen in de discussie over de wenselijkheid en de inhoud van een Vlaams geformatteerd geschiedenispakket. De verschillende lijstjes en de opiniërende bijdragen over het al dan niet vermeende Vlaamse karakter van figuren, uitvindingen en verdiensten uit het verleden illustreren bovenal dat het debat het historisch bewustzijn alvast beter dient dan de canon zelf. Op het eerste gezicht lijken de door de regering gestelde voorwaarden niettemin geruststellend. Onafhankelijke experts die op wetenschappelijke basis aan de slag moeten, dat klinkt niet slecht. Zo worden wel vaker onderzoeksprojecten en boeken geschreven over bepaalde thema’s of regio’s uit de geschiedenis. Het schoentje knelt niettemin bij het officieel-formele karakter van een lijst – dus met een begin en een einde – die een politiek idee gestalte moet geven. Wie selecteert de experts en hoe onafhankelijk zijn degenen die aan die roep gevolg wensen te geven? Ook het ter verdediging vaak aangehaalde voorbeeld van de noorderburen leest eerder als een zwakgebod wanneer de gezaghebbende literatuurwetenschapper Frits van Oostrom als architect van de Nederlandse canon – niettegenstaande de nationalistische ontstaanscontext – zich in een reactie net uitspreekt tegen de identitair-nationalistische inzet van zo’n project.³⁷ Een door de overheid gepromote selectie van historische elementen of ankerpunten die vorm zouden kunnen geven aan wat

Vlaanderen vandaag is en morgen wil zijn, is meer een verarming dan een verrijking van ons historisch bewustzijn. Kanttekeningen bij zo’n canon zijn daarom niet tegen de studie van geschiedenis gericht, maar net ingegeven door een streven naar meer inzicht en een kritisch-wetenschappelijke omgang met het verleden. Die bezorgdheid laat zich nog het best illustreren met een voorbeeld.

Een historisch voorbeeld van canonisering in de Vlaamse beweging

In zijn symbolische 11 julinummer van 1950 publiceert het flamingantische jezuïetenblad *De Vlaamse Linie* de resultaten van een peiling onder lezers naar de belangrijkste Vlaming – een ankerpunt avant la lettre – van dat moment. Op nummer één staat Cyriel Verschaeve. Dat hoeft niet te verbazen van een opinieblad dat bij zijn oprichting twee jaar eerder pleitte voor een wederopname van ‘*de zogenaamde zwarten in de Vlaams volksgemeenschap en de Belgische staatsgemeenschap*’³⁸. Cyriel Verschaeve past in dat plaatje, maar niet ‘zogenaamd’. De priester-dichter ontpopte zich tijdens de Eerste Wereldoorlog als de geestelijke gids van de Vlaamse beweging, radicaliseerde tijdens het interbellum en gaf zich tijdens de bezetting volledig over aan de collaboratie met de bezetter. Het Belgische gerecht veroordeelde hem tot de doodstraf, maar Verschaeve – aldus Johan Anthierens – ‘*zo mogelijk nog zwarter dan de geëxecuteerde Borms, wist zijn vege lijf te redden door in 1944 weg te komen naar Oostenrijk, waar hij in 1949 overleed*’³⁹. Een jaar later prijkt hij bovenaan de lijst van *De Vlaamse Linie*. Het is een bijzonder leerrijke casus die waarschuwt voor de gevaren van canonisering, om verschillende redenen.

Het toont aan hoe een politiek-ideologische bevraging van het verleden, van rechts tot links, problematisch is omdat ze de collectieve herinnering weerspiegelt die slechts in bepaalde groepen gevoed en gekoesterd wordt. Kiezen is verliezen: in dit geval, waar staan bijvoorbeeld de namen van verzetsvrouwen en -mannen? Of, waar is de stem van Jan en Jeanne Modaal, die te lijden hadden onder de bezetting en collaboratie? De selectie onmaskert wie selecteert én vertekent en negeert de complexiteit van het verleden. Tegelijk bewijst het opzet van die wedstrijd hoe een identitaire interpretatie de loop van de geschiedenis vereenvoudigt. In de grillige gang van het project Vlaanderen is de rol van Verschaeve alleszins eerder een om- dan binnenweg

geweest. Zijn nazistische, Groot-Germaanse overtuiging heeft het Vlaamse streven geen goed gedaan. Zelfs het Vlaams Nationaal Verbond, de collaboratieconcurrent van de DeVlag, vond hem – samen met onder anderen August Borms – een volksverrader.⁴⁰ Er is geen rechte lijn van een Vlaams verleden tot heden, alsof Vlaanderen automatisch en als vanzelfsprekend tot stand moest komen en een voltooid verleden kan presenteren. En, waarom naar het verleden kijken door het venster van ‘de Vlaamse volksgemeenschap’ of ‘de Belgische staatsgemeenschap’? Andere identiteiten, categorieën en pasmaten zijn net zo relevant en zo mogelijk belangrijker om het verleden te analyseren en te begrijpen. De geschiedenis van de Vlaamse ontvoogding is alleszins niet dezelfde als die van de actuele politieke ruimte Vlaanderen noch die van de Vlaamse natievorming. De verhouding tussen kapitaal en arbeid heeft bijvoorbeeld een langere stamboom dan het concept van de natie. Je kan dus niet zomaar gaan ‘sjollen met de Vlaamse doden, waarvan zonder enige twijfel de overgrote meerderheid werkjongens waren’.

Processen van canonisering zijn altijd en overal in alle kampen en strekkingen aanwezig en krijgen precies daarom beter geen officieel karakter mee. Het kan een leuke oefening zijn voor uitgeverijen, weekbladen, tv-programma’s, particuliere organisaties en verenigingen. Medewerking van historici is dan allerminst een kwalijke zaak. Het is wel gevaarlijk als de opdracht komt van overheden. Dit voorbeeld toont bovendien aan dat de betrokkenheid van historici bij officiële canonisering evenmin een garantie is voor voldoende historisch-kritische duiding. De hoofdredacteur die in 1950 verantwoordelijk tekent voor die ‘wedstrijd’ is de jezuïet en historicus Karel Van Isacker, later professor geschiedenis aan de universiteit van Antwerpen. In zijn monumentale *Mijn land in de kering* (1983) heet het hoofdstuk over bestraffing van de collaboratie ‘Een feest van de haat’ en heeft hij amper een goed woord veil voor het verzet.⁴¹ Geschiedenis is geen steriele bezigheid. Historici zijn evenmin waarde vrij. Dat geldt net zozeer voor ondergetekende, maar deze kanttekeningen zijn van kennistheoretische aard, uit liefde voor het metier. Ook een canon van een linkse Vlaamse regering of een Belgische regering zou niet op bijval kunnen rekenen. Zouden de huidige supporters van de Vlaamse canon dan ook nog even enthousiast reageren?

Een canon dreigt de complexe historische werkelijkheid te reduceren en formatteren tot bordkartonnen figuren, gebeurtenissen en ontwikkelingen in de programmeertaal van degene die regisseert. Het verarmt het historisch denken over context, structuren en causale ketens en negeert de essentie van

geschiedschrijving: een open proces van voortdurende kennisverwerving, correctie en herziening dat rekening houdt met de richtingloosheid van het verleden. De wiegende weiden en de Vlaamse identiteit vormen niet de in historische steen gebeitelde gemene delers van een samenleving die voortdurend beweegt en evolueert. Verzet tegen de Vlaamse canon heeft daarom nog niet te maken met identitaire zelfhaat. Het is niet ingegeven door een opstandig weg-met-ons, maar vertrekt wel vanuit *Plus est en vous*, ironisch genoeg een van de kernwaarden van het jezuïetenonderwijs. Het bestaande competentiegerichte curriculum van de eindtermen van het Vlaamse onderwijs, dat inzet op historisch denken, doet buitenlandse vakdidactici jaloers watertanden, maar de intrede van een officiële canon bedreigt die specifieke Vlaamse uitmuntendheid. Een kritische omgang met bronnen en informatie uit en over het verleden, waarbij leerlingen het gebruik en misbruiken van geschiedenis ook leren herkennen als een maatschappelijk-politieke constructie, is alleszins een grotere garantie voor een zelfbewuste, complexloze identiteit dan een nationalistische lezing van het verleden. Een canon van overheidswege is dan enkel maar relevant als studievoorbeld in de lessen over mythevorming. Zelfs met de beste wil van de wereld en met open blik, ook op fouten uit het verleden, leidt die geformatteerde, voorgeschreven vertelling onvermijdelijk, bewust en onbewust, tot beperkingen, vereenvoudigingen en verdringen.

Misbruik van de geschiedenis in het kwadraat

Lode Claes – veroordeeld collaborateur, voormalig medewerker van *De Vlaamse Linie* en oud-Volksuniesenator – kende als ervaringsdeskundige de valkuilen van een nationalistische greep op de geschiedenis. Hij ervoer dan net dezelfde zenuwpijnen als Johan Anthierens. In zijn boek *Het verdrongen verleden* (1983) waarschuwde hij voor de neiging van nationale emancipatiebewegingen om het verleden te sublimeren en op te hemelen. Het is een proces dat zich volgens hem binnen de Vlaamse beweging precies op het thema van collaboratie en repressie kenmerkt als een vreemde mix van triumfalisme en miserabilisme, waarbij de tragiek van de collaboratie volgens hem werd ‘verdrongen door meewarigheid en moraliseren (allemaal idealisten), overdacht met joviale gemoedelijkheid, welvarende alledaagsheid en oppervlakkige verdraagzaamheid.’⁴² Hij overlijdt in 1997 en maakt net als Johan Anthierens het *Historisch Pardon* op de IJzerbedevaart van 2000 niet meer mee.

Hoe zouden beiden reageren bij de officiële, politieke vertaalslag van die belijdenis twee jaar later? Vlaanderen is op dat moment door een vijfde staats-hervorming nog meer natie-in-wording en veroordeelt in een resolutie van 20 maart 2002 *'betreffende de aanbevelingen inzake het omgaan met het oorlogsverleden van Vlaanderen'* de collaboratie én de fouten van de repressie, maar wel in de wetenschap dat die fouten geenszins gelijkgesteld kunnen worden met de collaboratie.⁴³ Zouden zij applaudisseren voor de formele consolidatie van het historisch geweten of zouden zij dwars joelen bij de politiek-normatieve functie die het Vlaams Parlement hier het verleden toebedeelt? Dat laatste zal Lode Claes wellicht niet lekker hebben gezeten. Na Egmont verliet hij de Volksunie en zette hij de kartellijst van het Vlaams Blok mee in de steigers. Meer dan twintig jaar later pleit diezelfde resolutie voor meer wetenschappelijk onderzoek, dat moet leiden naar maatregelen die *'moeten wijzen op het gevaar van ondemocratische uitgangspunten als "eigen volk eerst"'* – een nauwelijks verholen verwijzing naar een propagandaslogan van het toenmalige Vlaams Blok. Die partij stemt tegen de resolutie, maar ook de nog kleine N-VA, in het eerste jaar van haar bestaan, is de tekst niet genegen en onthoudt zich.

'Meer dan over de selectie van historische feiten waarmee de wetgevende macht zich meent te moeten bezighouden, kan men vragen stellen over de doelstellingen die ze ermee nastreeft,' zo luidt het in een opiniestuk van weleer voor *De Standaard*.⁴⁴ De pen is van de historicus Bart De Wever, die toen al lid was van het partijbestuur van de kakelverse N-VA. Hij hekelt hoe de resolutie het Vlaams Blok in *'de saus van het nazi-regime'* wil duwen. Onder de kop *'Maak geen misbruik van de geschiedenis'* waarschuwt hij voor het gebruik van geschiedenis in functie van hedendaagse belangen: *'De cirkel is dan rond: de geschiedenis is weer in het jurkje van dienstmaagd gestoken. [...] Geschiedenis laat zich niet canoniseren tot absolute en eeuwige waarheid. Een officiële versie van het verleden opleggen, als dienstmaagd voor het politieke heden, is typisch voor totalitaire regimes.'* In het licht van zijn academische studie en zijn latere veroordeling van de collaboratie als burgemeester van Antwerpen is Bart De Wever niet te betrappen op een lichtzinnige, vergoelijkende omgang met het oorlogsverleden, maar sommige partijgenoten illustreren op dat moment nog de weeklacht van Lode Claes. Vlaams N-VA-parlementair Jan Loones, zoon van de VNV-oorlogsburgemeester van achtereenvolgens Oostduinkerke en Oostende, verdedigt het toenmalige partijstandpunt in de pers: *'De resolutie toont geen enkel respect voor het idealisme van de collaborateurs. Natuurlijk was de collaboratie fout. Maar de resolutie verwacht dat de collaborateurs ook schuld erkennen. Dat betreuren we. Ook de Volksunie vond dit*

*altijd een brug te ver.*⁴⁵ Het bewijst dat N-VA de partijpolitieke doorstart is van de conservatieve Vlaams-nationalisten uit de Volksunie, een partij die aan het begin van de 21ste eeuw door vriend en vijand weinig kansen wordt gegeven en in grote mate nog moet overleven op de loyaliteit van vele kernleden met een familiaal oorlogsverleden.

Spreekt Bart De Wever in 2002 als terecht bezorgde historicus of is het een vorm van politieke berekening? In de strijd om de stem van de Vlaams-nationalistische kiezer is een strategisch flexibele positie ten aanzien van het Vlaams Blok alleszins aangewezen. Letterlijk, zo blijkt. In 2004 is Bart De Wever als covoorzitter van N-VA nog aanwezig op de IJzerbedevaart, maar bewust achteraan op de weide.⁴⁶ Zijn partij stuurt geen officiële delegatie naar de IJzerwake, maar de regie in Steenstrate ligt dat jaar wel mee in handen van een Antwerps N-VA-gemeenteraadslid. Daar blaast er meer volk verzamelen rond een portretgalerij met collaborateurs als Irma Laplasse en Staf De Clercq dan wat er bijeenkomt in de schaduw van de IJzertoren in Diksmuide. Het Vlaams-nationalisme wijkt duidelijk uit naar rechts en in de partijpolitieke broederstrijd beginnen de verhoudingen meer en meer te schuiven. Het tot Vlaams Belang vervelde Vlaams Blok ziet de populariteit van N-VA stijgen en gaat fel achteruit als die partij in 2010 doorbreekt tot grootste partij van Vlaanderen en België tegelijk. Datzelfde jaar verliest de IJzerbedevaart haar karakter als politieke meeting en legt ze definitief de duimen voor de IJzerwake. Wat rest van de georganiseerde Vlaamse beweging en het partijpolitieke Vlaams-nationalisme situeert zich voornamelijk nog ter rechterzijde.

Tien jaar later is Vlaanderen onafhankelijker dan ooit, spreekt het Vlaamse regeerakkoord zelfs ambitieus over een natie en zet het volop in op de Vlaamse identiteit. Vanwaar die fixatie en overcompensatie met een Vlaamse canon voor de schoolgaande jeugd en als sluiswachter voor de inburgering van vreemdelingen die vandaag nieuwkomers heten? De tendens die inzet op een bewuster natiegevoel en grotere onafhankelijkheid is weliswaar wereldwijd aan een opmars bezig. De demarche van N-VA is zelfs nog eerder klein bier tegenover de reflexen in natiestaten zoals Frankrijk, de Verenigde Staten en ook Nederland. Bovendien is het een flauwe en ongegronde aantijging dat de Vlaamse canon de collaboratie van de jaren veertig in een schrijn zou zetten. Het gaat eerder om een morele herstelling van Vlaanderen, *'complexloos'* zoals het heet, waarbij zowel het grootse als het foute verleden wordt ingeschakeld in een hedendaags politiek discours. Het is precies die instrumentalisering die de historicus Bart De Wever in 2002 de Vlaamse overheid

nog verweet. Vanwaar dus die bocht, voor welke doelstellingen? Heeft het te maken met de zweepslag van het Vlaams-nationalisme achter het cordon sanitaire? De verkiezingswinst in 2019 maakte van het Vlaams Belang voor N-VA alvast een aanvaardbare en gedurige gesprekspartner voorafgaand aan de Vlaamse regeringsvorming zonder die partij. Wil N-VA de dynamiek van de communicerende electorale vaten uitpassen op het vieren van een Vlaams verleden? Is de canon de inzet van de opbodpolitiek in de Vlaams-nationalistische concurrentieslag? Ongeacht het antwoord zit de ultieme boodschap in een parafraze van George Orwell uit 1984: wie het verleden beheerst, beheerst de toekomst. En, zo luidt het verder, wie de macht heeft over het heden, heeft de macht over het verleden. Als mensen hun huik naar de wind hangen als het hun uitkomt, als ze zelf de kaarten delen, is de cirkel inderdaad rond: misbruik van de geschiedenis, maar dan in het kwadraat.

De nieuwe jaren dertig?

Kansen en uitdagingen van herinneringseducatie om hedendaagse vormen van polarisatie te begrijpen en aan te pakken

MARJAN VERPLANCKE EN SIMON SCHEPERS

Mensen worden in een razendsnel tempo geconfronteerd met conflict. Sociale media en politiek staan bol van polariserende uitspraken, gevoed door angst, boosheid, onwetendheid of passie. Vluchtelingen, vrijheid van meningsuiting of de verkiezing van een nieuwe president... iedereen heeft er een vurige mening over. Vaak leidt dit tot conflicten en soms zelfs tot polarisatie. In extreme gevallen zien mensen de ander niet meer als een gesprekspartner, maar als een tegenstander, een vijand. Dit soort wij-zijdenken beschadigt en veel mensen maken zich zorgen. We horen regelmatig analogieën met de jaren dertig van de twintigste eeuw, een periode van extreme polarisatie, zware druk op de Europese democratieën en de opmars van fascistische regimes. Vaak zijn die analogieën bedoeld als waarschuwing. Maar klopt die vergelijking met de jaren dertig of is het toch wat complexer? En toegegeven, er is veel polarisatie, maar is wij-zijdenken altijd slecht en gevaarlijk? Kunnen we dit fenomeen ook op een positieve manier benaderen? Kortom, wat leert de geschiedenis ons om de actuele situatie beter te begrijpen? Een reflectie vanuit de praktijk bij Kazerne Dossin en het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie.